

Minucije Feliks i njegov dijalog „Oktavije“

1. Što znamo o piscu i povodu njegova spisa?

KAO »biser kršćanske apologetike« slave patrolozi i historici dijalog »Oktavije«, što ga je »odlični odvjetnik rimski« Marko Minucije Feliks pri kraju drugoga stoljeća napisao lijepim i dosta klasičnim latinskim jezikom. Sam pisac zove se u dijalogu samo Marko. Prezime njegovo i natpis njegova dijaloga »Oktavije« saznajemo tek iz slavnoga spisa Laktancijeva.² Iz 9. vijeka postoji slabo sačuvan rukopis, koji je jedino vrelo teksta; i tu se na »Sedam knjiga Arnobijevih protiv naroda« nanizuje naš dijalog pod čudnim natpisom: »Počinje se osma knjiga sretno« (Incipit liber octavus feliciter). Prepisivalac je nespretno napravio »Liber octavus« iz imena »Octavius«,³ a još nespretnija riječ »feliciter« sjeća nas na pridjevnik autorov »Feliks«. Lako je moguće, da Minucije Feliks poput Arnobija potječe iz Afrike.

Povod ovomu spisu bijaše smrt odličnog prijatelja i nekadašnjeg druga Oktavija Januarija, komu je Minucije Feliks htio podignuti prijateljski pismen spomenik time, što će ovjekovječiti pobudni apologetski razgovor, po kojem je Oktavije nekoć na morskoj obali u Ostiji u nazočnosti Minucijevoj predobio Cecilija Natalisa, poganskog prijatelja, za kršćanstvo. O samom sebi veli Minucije (cap. 2.), da se u Rimu bavio sudačkim poslovima (judiciaria cura) i da se poput prijatelja Oktavija u zrelijoj dobi »iskopao iz dubokoga mraka (neznaboštva) do svijetla (kršćanske) mudrosti i istine.« Oktavije ga je u tom nastojanju i pretekao. Poslije je Oktavije živio u prekomorskoj provinciji, čini se u Africi, koja mu je vjerovatno bila i domovina; a u vrijeme dijaloga bijaše gost Minucijev u Rimu (c. 2-4). I Cecilije Natalis bijaše rodom iz Afrike i to iz grada Cirte, današnje Konstantine u Alžiru, jer se Cirčanin Fronto dvaput (c. 9, 6 et 31, 31, 2) spominje kao »njegov (sugrađanin)«. Ali u vrijeme dijaloga bijaše se stalno nastanio u Rimu. Za potvrdu afričkog, napose cirtskog podrijetla njegova možemo se pozvati na starinski natpis, koji se g. 1880. našao kod Cirte te govorio o nekom Marku Ceciliju Natalisu, sinu Kvintovu iz plemena Kvirinova. Taj je bio triumvir cirtski te je podigao slavoluk u čast cara Karakale (g. 211. - 217.).

¹ Hieronymus, De viris ill. 58.

² Divin, institut. 1. 5, 1.

³ Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Literatur I, 303 ss.

2. Kada je napisan dijalog Oktavije? Je li ovisan o Apologetika Tertulijanovu ili obratno?

Neki su moderni pisci poistovjetili Cecilija Natalisa s ovim triumvirom cirtskim i prema tomu datirali spis u treći vijek, dakle poslije izdanja Tertulijanova Apologetika (Branica). Ali s istim pravom dr. Bardenhewer tvrdi, da može tu biti govora o rođaku, eventualno o sinu ili potomku onog Cecilija Natalisa, što ga pobija Oktavije u dijalogu. Svakako je nemoguće jedino na temelju tih starinskih natpisa riješiti živahno diskutirano pitanje, da li je Minucije Feliks crpao iz Apologetika Tertulijanova ili obratno. Bečki patrolog Härtel branio je hipotezu, da se oba pisca služe zajedničkim vrelom. Ali ta hipoteza nije našla nikakve potvrde ni odziva, jer je odveć evidentno, da se jedan pisac neposredno poslužio drugim.⁴ Prije su većinom naginjali na to, da prikažu Minucija Feliksa ovisnim o Tertulijanu. Ali posljednjih godina s pravom je prevladalo mnijenje, da se Tertulijan u svom Apologetiku poslužio Oktavijem, i da je prema tomu ovaj dijalog napisan već prije g. 197. Za ovo mnijenje osobito se založio Dr. Bardenhewer, a O. Stiglmayr utvrdio je g. 1913. to mnijenje još nekim novim i važnim razlozima.⁵

Zadovoljit ćemo se ovdje samo nekim sigurnim podacima. Laktancije, koji je prvi spomenuo Minucija Feliksa i njegovog Oktavija, hoće na početku 5. knjige svoga glavnog spisa da pobije prigovor neznabožaca, kako kršćani tobože nemaju nikakvih sposobnih branitelja svojih nauka. Laktancije odgovara, da svjetska nadutost prezire nauke o poniznosti, pa onda ipak spominje neke učene kršćane. Na prvom mjestu spominje između onih, koji su njemu poznati, Minucija Feliksa, na drugom mjestu Tertulijana, na trećem mjestu Ciprijana. Očito je Laktancije ovdje toga mnijenja, da je Minucije Feliks prije pisao nego Tertulijan, i kod ovog nabiranja drži se kronologijskog reda, koji je njemu kao učeniku afričkog učitelja Arnobija i gotovo neposrednom suvremeniku Minucija Feliksa i Tertulijana svakako bolje poznat bio nego mladom Jeronimu.

U prilog prvenstvu Oktavijevu riješila su isto pitanje Muralt (1836), Ebert (1868), Schwenke, Reck, Norden, Boenig i drugi. Bilo je i protivnika, ali Bardenhewer i Stiglmayr dobro pobijaju njihove razloge i utvrđuju svoje mnijenje jakim dokazima. Minucije je puno zbijenije natuknuo ono, što Tertulijan u čitavim poglavljima opširno razvija. Tako je n. pr. u Oktaviju (28, 6) samo natuknuta nesigurnost dobrog glasa, a Tertulijan (Apol. 7.) poklanja tom predmetu čitavo poglavlje. Minuciju je nadalje (Oct. 21, 9) evidentna istina, da se ljudi ne mogu pretvoriti u bogove, dok Tertulijan to dokazuje u dugom »(11.) poglavlju svog Apologetika. Još

⁴ V. Bardenhewer, *Gesch. der altkirchl. Literatur* I. 310.

⁵ *Zeitschrift für kath. Theol.* 1913, 221 - 243.

je važniji dokaz, što namjesto ispravnog izraza Minucijeva (c. 21, 4) »Nepos et Cassius in historia« čitamo kod Tertulijana (c. 10.) iskrivljene riječi »Cassius Severus aut Cornelius Nepos«. Tertulijan je ovdje zamijenio historika Kasija Heminu iz 2. stoljeća poznatijim retorom Kasijem Severom iz vremena Augustova, a krivo je tomu površno i prebrzo čitanje dijaloga Oktavija. Nadalje u Apol. 14. Tertulijan navješćuje, da će kritizirati i poganske obrede, ali grozničavom brzinom odmah prelazi na drugi predmet, a ne drži svoje riječi. Kad bi on svojim izvornim razmišljanjem našao taj dokaz, izveo bi ga prikladnim načinom; ali čitajući u Oktaviju izvode Minucijeve o smiješnosti i gnjusobi poganskih obreda nije htio posve izostaviti tog argumenta, što ga je ipak u žurbi zaboravio izvesti. Poredi »Volo et ritus vestros recensere« (Apol. 14) i »Quorum ritus si percenseas . . .« (Oct. 24, 2).

Iz ovih i drugih razloga Bardenhewer s pravom zaključuje, da dijalog »Oktavije« potječe iz prvih godina vladanja cara Komoda (180 - 192), i da je prema tomu Minucije Feliks prvi nama poznati latinski crkveni pisac. Utvrđuje se to mnijenje time, što se u dijalogu dvaput spominje kanoti među živima ili netom preminulima Fronto, za koga znamo, da je umro brzo iza g. 175.

O. Stiglmayr S. I. povisuje još dokaznu moć gornjih razloga, jer je protiv Harnacka temeljito pobio tobožnju »odlučnu moć« dokaza o bogomoljama (sacraia, Oct. 9, 1.), anakronističkim u drugom stoljeću. »Sacarium« naime ne znači isprva »bogomolja« nego »nutarnje svetište, cella, arcana, adyton, oltar«, a takovih je bilo sva sila širom katoličkog svijeta u drugom stoljeću. I ako se tu veli: »Sacraia per universum orbem . . . adolescunt«, to se može jako dobro razumjeti o »oltarima, koji odišu svetim kadom«. Poredi Polykarpovo pismo Filipljanima (c. 4), gdje se *ἱερόθυρον* prevodi *sacraia*, oltar.

Jednako temeljito pobija Stiglmayr protivne razloge Rikarda Heinze-a, koji je g. 1910. napisao monografiju »Tertullians Apologeticum«, gdje krivo shvaća i preko svake mjere omalovažuje Minucijeva Oktavija. Tako n. pr. vidi protuslovlje kod Minucija (Oct. 29.), gdje s obzirom na značenje križa ovaj tobože hoće da spoji dva protivna stanovišta t. j. Justinovo i Tertulijanovo ili naravno i vjersko značenje križa. Uistinu pak već sv. Justin (Apol. 1, 55.) zgodno spaja i naravno i vjersko značenje križa, pa isto veoma zbijeno ponavlja Minucije Feliks, gdje dvostrukim razlogom podvostručuje jakost svoga dokaza bez ikakva protivurječja. "Križ je naime znak i sredstvo jakosti i u prirodi i u vjeri, n. pr. kod raskriljivanja ruku pod molitvom služi poput obreda nesamo u krćanstvu nego također kod pogana.

O. Stiglmayr dodaje još neke odlučne razloge za prvenstvo Oktavija: Tertulijan (Apol. 21.) jasno govori o naravi i životu Kristovu pače i o Logosu, o djevićanskom rođenju i o obećanom Mesiji, što su ga Židovi zabacili i pribili na križ. Ali je on, kaže, uskrsnuo od mrtvih te iza 40 dana uzašao na nebo. Kad bi Minucije Feliks pisao poslije Tertulijana i na podlozi njegova Apoio-

⁶ »Ita signo crucis aut ratio naturalis innititur, aut vestra religio formatu!« (Oct. 29).

getika, ne bi se tako brižno klonio i samog imena Kristova i šutio o raznim tajnama kršćanskim. Samo je usput natuknuo (c. 9, 4) u polemici te metnuo Ceciliju poganinu u usta »priču o čovjeku, što ga je najgora kazan stigla za zločin i o sramotnom drvetu križa«; i (c. 29, 2) veoma oprezno na taj prigovor odgovara: »Što zamjeravajući pripisujete vjeri našoj čovjeka grešnika i križ njegov, daleko ste od istine, kad mislite, da se (kod nas) drži za Boga onaj, koji bi zaslužio kaznu ili koji bi samo što zemaljsko učinio ...« Poredi također uvijeni izraz Minucijev: »Križeva niti štujemo niti želimo« (c. 29.) s jasnim riječima Tertulijanovim: »Boga štujemo po Kristu, koji je pribit na križ.« (Apol. 21) Očito je Minucije Feliks u ranijoj periodu više štedio osjetljivost pogana, da ih najprije ugrije za kršćanstvo te ih poslije poblize uvede u tajnu križa, dok Tertulijan u kasnijoj periodu, kad se i kršćanstvo već svuda raširilo« (Apolog. 37) nema više toliko razloga, da pred poganima prikrije, što su ovi i onako znali. Ista obzirnost potiče i Minucija, da posve šuti o optužbi kršćana poradi uvrede veličanstva, dok Tertulijan opširno pobija taj prigovor, koji se na koncu drugoga stoljeća protiv njih sve više dizao. I kod pobijanja drugih prigovora Minucije poput predašnjih apologeta (Justina, Atenagore . . .) veoma, taktički postupi i traži kod poganskih filozofa dodirnih tačaka s kršćanskom naukom.⁷ Tertulijan nasuprot posve odlučno prekida ovu stariju taktičku metodu apologetske, i bez anakronizma ne može se njegovoj oštroj optužbi koncilijantnog »dijalektičkog kršćanstva« (De praescript. haer. 7 coll. Apol. 46, 17.) pripisati prvenstvo ispred dotad običajne apologetske metode, koju i Minucije u svom prvom latinskom pokušaju slijedi.

Otac Stiglmayr donosi još dva nova dokaza. 1. On obrazlaže opširno opisivanje Izidina kulta (Okt. c. 21 - 22) kod Minucija, spominjući na temelju spisa »Historia Augusta« (Commodus 9, 4. 6.), kako je baš car Komodo (180 - 192) sam u Rimu sudjelovao kod procesije u čast božice Izide. Svoj izvještaj; o tom kultu završuje Minucije ovom tužbom: »No ove nekoć egipatske svetinje (sacra) sada su i svetinje rimske.« To je mig, da datiramo dijalog u vremena cara Komoda pogotovu i zato, što Tertulijan (Apol. 6, 8), govoreći o istom kultu veli: »Ove ste vi svetinje uspostavili i podijelili im najveće veličanstvo,« gdje očito aludira na prošlu činjenicu (contulitistis) i na sudjelovanje carskog veličanstva. Iza Komoda nije se to više dogodilo do Karakale, koji za Tertulijanov Apologetik ne dolazi više u obzir. 2. Minucije (Oct. 38.) meće svom prijatelju u usta ove riječi, pune plemenite samosvijesti: »Mi ne pokazujemo (filozofskim) plaštem mudrost svoju, nego je nosimo u duši; ne govorim uzvišeno nego živimo.« Tertulijan je ipak iza povratka svog iz Rima u Kartagu opet uzeo na se filozofski plašt i obranio ga u posebnom spisu »o plaštu«, što ga je po Kellneru sastavio g. 193. ili svakako prije spisa »Apologeticus«, (g. 197.) Da je Minucije upotrijebio ovaj spis i kasnije pisao svoj dijalog*, ne bi mogao tako općenito kod kršćana zaniijekati nošenja filozofskog plašta, jer kod živahnog saobraćaja između Rima i Afrike nije ovom književniku moglo ostati nepoznato niti djelo »De pallio« niti ostentativno odijelo Tertulijanovo iza g. 193. Teško je, mislim, oteti se dokaznoj moći svih spomenutih razloga ul

⁷ Poredi Oct. 19, 15.: »Eadem fere sunt ista (scilicet, quae veteres philosophi de Deo opinati sunt), quae nostra sunt.«

prilog prvenstvu Oktavijevu.⁸ Dijalog u svijetlu potpune izvornosti još se sjajnije opravdava kao »biser kršćanske apologetike« i ujedno utvrđuje prednost obzirne apologetske metode ispred strastvene polemike Tertulijanove.

3. O rasporedu i sadržaju dijaloga.

Kod rasporeda svog »Oktavija« pisac se ugledao u djelo Ciceronovo »De natura deorum«, kako dobro ističe Dr. Bardenhewer. Uloge skeptičkog akademika Kote i epikurejca Veleja zastupa poganin Cecilije Natalis, dok kršćanin Oktavije Januarije brani kršćanstvo, kao što Balbo protiv Kote i Veleja brani stoicizam.

Iza vanredno zornog i zanimljivog uvoda (c. 14), što ću ga u prijevodu kao primjer sloga pišćeva dodati ovom rasporedu, tri se prijatelja na obali morskoj u Ostiji dogovaraju, da će se Cecilije i Oktavije upustiti u sustavnu i opširnu disputaciju o poganskoj i kršćanskoj vjeri. A Marko Minucije ima na koncu nepristrano prosuditi, da li je poganin Cecilije ili kršćanin Oktavije iz ove rasprave izašao kao pobjednik. Cecilije najprije brani akademički skepticizam u načelu, ali u praksi se zalaže za politeističku vjeru otaca, kojoj da Rim ima da duguje svoju veličinu i slavu. Oštro napada kršćanstvo i tuži kršćane poradi državi pogubnog ateizma i užasnog nečudoređa. Vjera njihova da je bezuman izrod bolesne mašte (c. 5—13). U međučinu (c. 14—15) Minucije hvali govorničku vještinu Cecilijevu, ali mu ujedno doziva u pamet, da u svojem raspravljanju imaju težiti za istinom, a nesamo za sjajnim govorom. Nato Oktavije ustaje na obranu kršćanske vjere (c. 16.—38.) i mačem temeljite kritike posve raskida razne optužbe Cecilijeve. Pobijajući skeptičke nazore njegove ističe brojna protivriječja protivnikova te sve većim zanosom osvjetljuje vjeru i život kršćana. Na koncu ne treba više presude Minucijeve. Cecilije radosno priznaje, da ga je Oktavije pobijedio, a i samom sebi čestita, što se napokon riješio svojih dugotrajnih zabluda.

Uvod dijaloga u prijevodu.⁸

1. »Zavezoh se u misli, i dode mi na pamet moj dobri i tako vjerni drug Oktavije. Tolika me milina i želja za njim presvoji, te mi se nekud učini, da se xi meni ne budi samo spomen na ono, što je minulo i proteklo, nego da mi se vraćaju prošli dani. Ako je i nestalo slike njegove ispred očiju mojih, to mi je ona većma u srce moje i gotovo u dno duše utisnuta. I s pravom nam na rastanku¹⁰ ostavi odlični i sveti muž silno čeznuće za sobom; ta i sam je gorio

⁸ I Dr. Kihn (Patrologie I, 229.) sudi, da je prvenstvo Oktavijevo dokazano.

⁹ V. Rac i Lasman, Izbor iz stare književnosti kršćanske, 49 ss. Dr. AH. Mtiller, Des Minucius Dialog Octavius, Bibliothek der Kirchenvater II. B. (1913), 135 ss.

¹⁰ To jest »čas smrti«, kako gotovo svi patrolozi na temelju konteksta shvaćaju onu riječ »discedens« (odlazeći).

tolikom ljubavlju prema nama, te se volja njegova i u zbilji i u šali posve slagala s mojom; isto je htio, isto ne htio. Mislio bi: jedna je duša u dva tijela. Tako mi je on jedini povjerenik bio u mojim (vjerskim) zabludama. Pa kad se tmuša razbi, te stadoh iz duboka mraka roniti na svijetlo mudrosti i istine, ne odbi se on od pratioca nego ga preteče, i to je veća slava.

Dok su mi se tako misli motale kroz sve ono doba, što smo drugovali i prijateljevali, zape mi oko duha najjače o onom razgovoru, u kojem je Cecilija, zaonda još odana praznovjernim (poganskim) taštinama, preokrenuo i veoma temeljitim raspravljanjem predobio za pravu vjeru.

2. Idući po poslu i ujedno da me vidi, bijaše on došao u Rim, ostavio dom, ženu, djecu. Ova su djeca bila još u godinama nevinosti, a to je u djece još veća dragost; i još su tepala, a baš je zato takav govor sladi, jer se jezičac popleće i lomi. Riječima ne mogu iskazati, koliko me je i kako neobuzdano veselje obuzelo kod njegova dolaska; ta mi je radost porasla pogotovu, kad mi iznenada banu najbolji prijatelj.

Za dan dva dakle, kad mi već vatrenu čežnju utuši često i postojano drugovanje, pa kad jedan drugomu ispričovjedasmo i doznasmo sve, što onamo od rastanka svoga nismo o sebi znali, odlučismo poći u Ostiju, veoma prijatan grad,¹¹ jer mi je liječenje u kupelji morskoj baš onda ugodno i zgodno bilo, da mi se tijelo riješi nevaljalih sokova. Ta ovamo je o berbi praznik donio sudačkim poslima odmor, a onamo je u to doba poslije ljetne žege dolazila jesen s blagim vremenom.

U cik zore zaputismo se k moru, šecujući se niz obalu rijeke, da nam povjetarac pirkajući blago osvježi ude. Pijesak je pod lakim korakom propadao, a to nam je izvanredno godilo. U to Cecilije opazi kip Serapisov te po običaju praznovjerne svjetine primakne ustima ruku i usnama pritisne cjelov.

3. Tada će Oktavije: »Ne dolikuje, brate Marko, čestitom mužu, da čovjeka, koji je u kući i izvan kuće uvijek uza te, puštaš u toj sljepoći prosta neznanja i da trpiš, te se on usred bijeloga dana spotakne na kamenje, klesano dašto pa pomazano i ovjenčano, kad ipak znaš, da za zabludu njegovu pada sramota isto tako na te kao i na njega.« U tom razgovoru prevalismo po puta od grada, i pred nama puče obala morska. Blagi su talasići gnuli i plakali pijesak ondje na kraju, ko da ga steru za šetnju. More je istina, makar i stala tišina, vazda nemirno; ali ako i nije onda sinjim i pjenastim valovima prodiralo na kopno, ipak se ono amo tamo ljujalo, mreškalo, previjalo; a silno smo uživali u tom prizoru, dok smo moru baš na kraju kvasili svoje potplate, a ono je naizmjenice čas, doprvši nama do nogu, pljuskalo valovima, čas opet, vraćajući se i zamićući, gutalo ih.

Polako i mirno krenemo naprijed; hodamo obalom, koja se malo uvija, i pričanjem kratimo put. A pričao je Oktavije i pripovijedao o svom morskom putovanju. Ali kad onako u razgovoru odmakosmo dobrano daleko, okrenusmo se i vratismo istim putem. Dodemo do mjesta, gdje čamci izvučeni leže na hrastovim gredama, da od mulja ne trunu. Tu vidimo dječake, gdje se veselo natječu kod igre, bacajući kamenčiće po vodi. Ovako se igraju: Dignu sa žal» zaobljen i po valovima ugladen kamenčić; njega u vodoravnom položaju prihvate prstima, nagnu se što dublje mogu i odbace ga iznad valova tako vješto,

¹¹ Ostija je tada bila luka grada Rima.

prilog prvenstvu Oktavijevu.⁸ Dijalog u svjetlu potpune izvornosti još se sjajnije opravdava kao »biser kršćanske apologetike« i ujedno utvrđuje prednost obzirne apologetske metode ispred strastvene polemike Tertulijanove.

3. O rasporedu i sadržaju dijaloga.

Kod rasporeda svog »Oktavija« pisac se ugledao u djelo Ciceronovo »De natura deorum«, kako dobro ističe Dr. Bardenhewer. Uloge skeptičkog akademika Kote i epikurejca Veleja zastupa poganin Cecilije Natalis, dok kršćanin Oktavije Januarije brani kršćanstvo, kao što Balbo protiv Kote i Veleja brani stoicizam.

Iza vanredno zornog i zanimljivog uvoda (c. 14), što ću ga u prijevodu kao primjer sloga pišćeva dodati ovom rasporedu, tri se prijatelja na obali morskoj u Ostiji dogovaraju, da će se Cecilije i Oktavije upustiti u sustavnu i opširnu disputaciju o poganskoj i kršćanskoj vjeri. A Marko Minucije ima na koncu nepristrano prosuditi, da li je poganin Cecilije ili kršćanin Oktavije iz ove rasprave izašao kao pobjednik. Cecilije najprije brani akademički skepticizam u načelu, ali u praksi se zalaže za politeističku vjeru otaca, kojoj da Rim ima da duguje svoju veličinu i slavu. Oštro napada kršćanstvo i tuži kršćane poradi državi pogubnog ateizma i užasnog nećudoređa. Vjera njihova da je bezuman izrod bolesne mašte (c. 5—13). U međučinu (c. 14—15) Minucije hvali govorničku vještinu Cecilijevu, ali mu ujedno doziva u pamet, da u svojem raspravljanju imaju težiti za istinom, a nesamo za sjajnim govorom. Nato Oktavije ustaje na obranu kršćanske vjere (c. 16.—38.) i mačem temeljite kritike posve raskida razne optužbe Cecilijeve. Pobjijajući skeptičke nazore njegove ističe brojna pozitivnije protivnikova te sve većim zanosom osvjetljuje vjeru i život kršćana. Na koncu ne treba više presude Minucijeve. Cecilije radosno priznaje, da ga je Oktavije pobijedio, a i samom sebi čestita, što se napokon riješio svojih dugotrajnih zabluda.

Uvod dijaloga u prijevodu

1. »Zavezoh se u misli, i dođe mi na pamet moj dobri i tako vjerni drug Oktavije. Tolika me milina i želja za njim presvoji, te mi se nekud učini, da se u meni ne budi samo spomen na ono, što je minulo i proteklo, nego da mi se vraćaju prošli dani. Ako je i nestalo slike njegove ispred očiju mojih, to mi je ona većma u srce moje i gotovo u dno duše utisnuta. I s pravom nam na rastanku¹⁰ ostavi odlični i sveti muž silno čeznuće za sobom; ta i sam je gorio

* I Dr. Kihn {Patrologie I, 229.) sudi, da je prvenstvo Oktavijevo dokazano.

⁹ V. Rae i Lasman, Izbor iz stare književnosti kršćanske, 49 ss. Dr. Alf. Müller, Des Minucius Dialog Octavius, Bibliothek der Kirchengäter II. B. (1913), 135 ss.

¹⁰ To jest »čas smrti«, kako gotovo svi patrolozi na temelju konteksta shvaćaju onu riječ »discedens« (odlazeći).

MINU CI JE FELKS I NJEGOV »OKTAVIJE

tolikom ljubavlju prema nama, te se volja njegova i u zbilji i u šali posve slagala s mojom; isto je htio, isto ne htio. Mislio bi: jedna je duša u dva tijela. Tako mi je on jedini povjerenik bio u mojim(vjerskim) zabludama. Pa kad se tmuša razbi, te stadoh iz duboka mraka roniti na svijetlo mudrosti i istine, ne odbi se on od pratioca nego ga preteče, i to je veća slava.

Dok su mi se tako misli motale kroz sve ono doba, što smo drugovali i prijateljevali, zape mi oko duha najjače o onom razgovoru, u kojem je Cecilija, zaonda još odana praznovjernim (poganskim) taštinama, preokrenuo i veoma temeljitim raspravljanjem predobio za pravu vjeru.

2. Idući po poslu i ujedno da me vidi, bijaše on došao u Rim, ostavio dom, ženu, djecu. Ova su djeca bila još u godinama nevinosti, a to je u djece još veća dragost; i još su tepala, a baš je zato takav govor sladi, jer se jezičac popleće i lomí. Riječima ne mogu iskazati, koliko me je i kako neobuzdano veselje obuzelo kod njegova dolaska; ta mi je radost porasla pogotovu, kad mi iznenada banu najbolji prijatelj.

Za dan dva dakle, kad mi već vatrenu čežnju utuši često i postojano drugovanje, pa kad jedan drugomu ispričovijedasmo i doznasmo sve, što onamo od rastanka svoga nismo o sebi znali, odlučismo poći u Ostiju, veoma prijatan grad,¹¹ jer mi je liječenje u kupelji morskoj baš onda ugodno i zgodno bilo, da mi se tijelo riješi nevaljalih sokova. Ta ovamo je o berbi praznik do-Bio sudačkim poslima odmor, a onamo je u to doba poslije ljetne žege dolazila jesen s blagim vremenom.

U cik zore zaputismo se k moru, šeući se niz obalu rijeke, da nam pobjetarac pirkajući blago osvježi ude. Pijesak je pod lakim korakom propadao, a to nam je izvanredno godilo. U to Cecilije opazi kip Serapisov te po običaju praznovjerne svjetine primakne ustima ruku i usnama pritisne cjelov.

3. Tada će Oktavije: »Ne dolikuje, brate Marko, čestitom mužu, da čovjeka, koji je u kući i izvan kuće uvijek uza te, puštaš u toj sljepoći prosta neznanja i da trpiš, te se on usred bijeloga dana spotakne na kamenje, klesano dašto pa pomazano i ovjenčano, kad ipak znaš, da za zabludu njegovu pada sramota isto tako na te kao i na njega.« U tom razgovoru prevalismo po puta od grada, i pred nama puče obala morska. Blagi su talasići grnuli i plakali pijesak ondje na kraju, ko da ga steru za šetnju. More je istina, makar i stala tišina, vazda nemirno; ali ako i nije onda sinjim i pjenastim valovima prodiralo na kopno, ipak se ono amo tamo ljujalo, mreškalo, previjalo; a silno smo uživali u tom prizoru, dok smo moru baš na kraju kvasili svoje potplate, a ono je naizmjenice čas, doprvši nama do nogu, pljuskalo valovima, čas opet, vraćajući se i zamićući, gutalo ih.

Polako i mirno krenemo naprijed; hodamo obalom, koja se malo uvija, i pričanjem kratimo put, A pričao je Oktavije i pripovijedao o svom morskom putovanju. Ali kad onako u razgovoru odmakosmo dobrano daleko, okrenusmo se i vratismo istim putem. Dođemo do mjesta, gdje čamci izvučeni leže na hrastovim gredama, da od mulja ne trunu. Tu vidimo dječake, gdje se veselo natječu kod igre, bacajući kamenčiće po vodi. Ovako se igraju: Dignu sa žala zaobljen i po valovima uglađen kamenčić; njega u vodoravnom položaju prihvate prstima, nagnu se što dublje mogu i odbace ga iznad valova tako vješto,

¹¹ Ostija je tada bila luka grada Rima.

te će kamenčić vrteći se ili zadrijeti more za hrbat, i isplivati, kad blagim hicem leti; ili će iz najviših valova svjetlucajući izronjivati i neprestano poskakivati. Pobjednikom se držao onaj dječak, kojemu je kamenčić najdalje segao i najviše puta poskoćio.

4. Dok je nas sve zaokupila milina toga prizora, Cecilije nije zato mario niti se takmi smijao nego je bio tih, zamišljen, sam za se, i na licu mu se javila neka tuga.

— Što je to? kažem mu. Zašto ne vidim one tvoje živahnosti? Zašto nema one tvoje vesele vedrine, koja se i u ozbiljnim časovima smije iz tvojih očiju?

— Već dugo, odvrati on, ljuto me tište i peku riječi, kojima je naš Oktavije navalio na te i krivio te s nehaja, samo da mene iz potaje to jače ujede zbog neznanja. Stoga ću se s njime dalje ogledati. S kraja na kraj mi je obračunati s Oktavijem. Ako Vam je s voljom, da s njim raspravljam kao čovjek ove sljedbe, zaista će on sada vidjeti, da lakše raspravlja drug s drugom, nego kad se mudrac s mudracem uhvati u koštac.¹²

Ali sjedimo na taj nasip, na kamenje, što je nabacano, da brani kupalište, a pruža se u more. Tu ćemo moći od hoda počiniti i pozornije raspravljati.

Na te riječi tako posjedasmo, te ja dođem u sredinu od trojice, a oni neni o bok; ali nije to bilo iz poštovanja niti radi službenog čina ili časti, jer prijateljstvo uvijek ili prima jednake ili ih čini jednake, nego zato da kao najbliži sudac jednoga i drugoga saslušam i dva parbenika po srijedi rastavim.«

« * »

Iz Cecilijeve apologije poganstva (c. 6.—13.) vadimo glavne misli, Cecilije moli najprije Marka Minucija, da se kod presude upire na izvode obostrane disputacije, a ne na svoje subjektivno uvjerenje. Onda razvija glavno načelo skeptičkih akademika: Sve je u životu ljudskom nesigurno, nestalno, labavo i više nalik na istinu nego istinito; stoga je nekima i dodijalo ustrajati u i onako uzaludnom potraživanju istine. Ako dakle slabo izobraženi kršćani hoće da sigurno odgovore na pitanja, što ih najveći mislioci nisu smjeli ni mogli riješiti, ogrješuju se mrskom preuzetnošću. Ili nam je nesigurna istina sakrivena, ili — a to je vjerojatnije — u raznim varavim slučajevima gospoduje sudbina bez zakona, (c. 5, 13)

Koliko je dakle bolje za čuvaricu istine uzeti nauku pređa pa štovati vjeru, koju su nam oni ostavili, klanjati se bogovima, kojih smo se prije bojali nego smo ih bolje upoznali! Držimo se naslijeđenog mnogoboštva, koje je sveto bilo našim predima i ujedno spasonosno, jer ih je dovelo do svjetskog gospodstva, (c. 6—7)

Atentat kršćana na predanu vjeru ne može se dosta ožigosati. Jer ti su kršćani mračnjačka sljedba, koja u tami slavi grdne orgije. Među sobom se prepoznaju po tajnim znakovima, klanjaju se magarećoj glavi i raspetom Bogu te njegovu križu; nadalje u

¹² Rasprava među drugovima bit će konkretnija, zornija, živahnija, pa zato i lakša.

svojim misterijima kolju i jedu dijete te se na noćnim sastancima podaju užasnoj nećudorednosti. U svojoj mašti stvorili su sebi smiješnog Boga, koji, makar se ne mogao vidjeti, ipak po njihovu kazivanju zna sve misli, riječi i djela svih ljudi. (c. 8—10)

Pa i svemu svijetu kršćani prijete propašću, jer vjeruju, da će se sav stari svijet uništiti po vatri, da će mrtvi uskrsnuti i primiti vječnu plaću. Zato se u nadi budućih dobara odriču sadašnjosti i poštenih veselja, pače svega. Bijednih li kršćana! Kako im je nada u prekogrobni život ništetna, to pokazuje već njihova sadašnja bijeda, iz koje ih navodni Bog njihov ne može izbaviti. Budućnost nam je zastrta po onoj Sokratovoj: Quod supra nos, nihil ad nos. Što je iznad nas, ne tiče se nas. Simonid je priznao, da sve to manje može iskazati o naravi bogova, što više o tom razmišlja. »I ja mislim tako. Treba da se okanimo onoga, što je sumnjivo, i ne smijemo, dok toliki i tako veliki ljudi još o tom umuju, slijepo i drsko pristati uz drugu stranu, jer će se uvesti bablje praznovjerje i raskopati sva vjera.« (11—13)

Odgovor Oktavijev.

Iza nekoliko zgodnih primjedaba Minucijevih u međučinu (c. 14—15) Oktavije u svom odgovoru najprije ističe nedosljedno protivurjeđe Cecilijevo, gdje ovaj načelno brani vjerski skepticizam, a faktično ipak zahtijeva, da se svi drže poganske vjere pradjedova. Onda redom pobija sve prigovore i izvode svoga suparnika. Ponosno se upire na dostojanstvo ljudske naravi i zahtijeva natrag pravo da istražimo istinu, kojega se Cecilije odrekao. Uspravni čovjek, koji gleda u vis te je obdaren razumom i govorom, pozvan je da upozna istinu. Na temelju spoznaje prirode i samog čovjeka bez teškoće zaključujemo, da ovim svemirom i rodnom ljudskim vlada premudra Providnost Božja. Krasno opisuje tu Providnost, (c. 17—18) Na pitanje, da li jedan Bog ili više bogova ravna svijetom, dokazuje on jedinstvo Božje najprije iz raznih analogija u prirodi, gdje jedna kraljica ravna rojem pčela, jedan ovan krdom ovaca, jedan vol vodi čitavo stado; onda prelazi na izraze, kojima sam prosti puk potvrđuje monoteizam, što ga i pjesnici i filozofi priznaju, kad govore naprosto o Bogu u singularu. Mnogoboštvo potječe iz potonjih zabluda. Bogovi bili su, kao što dokazuje Euhemer, ljudi, kojima su iskazivali božanske časti radi posebnih zasluga, (c. 18—20)

Rim nije došao do svjetskoga gospodstva poradi štovanja bogova nego se krutom silom i otimanjem dokopao premoći. Ispravno ie i smiješno svako gatanje i proricanje po kobi; i, ako se tako kadikad pogodila istina, valja to pripisati ili pukom slučaju ili moći zlih duhova. Ovi su začetnici vjerskih zabluda i iskvarenosti. Oni nadahnjuju krive proroke, ravnaju često utrobom gatarskih životinja i lijetom ptica. Oni bjesne mržnjom na kršćane i umiju svoju mržnju presaditi u srca pogana, (c. 21—27)

Sve one osvade, što ih je Cecilije spomenuo protiv kršćana, imaju se svesti na klevete, što su ih demoni izumjeli i raširili. Pogani ih ne bi mogli vjerovati, kad se takova nedjela ne bi našla kod njih samih. (c. 28—31)

Kršćani, istina, Boga svoga ne mogu tjelesnim očima pokazati, jer je on nevidljiv. Kako bi ljudsko oko, koje ne može ni u sunce zaviriti, ugledalo vrelo svakoga svijetla? Sunce je na nebu pa ipak sipa svoje zrake na sve strane i krajeve. Tako Bog kraljuje na nebu pa je ipak u isto vrijeme nazočan svuda na zemlji. Što se tiče vjere u propast ovoga svijeta, u uskrsnuće tijela i u konačni sud Božji, kršćani se mogu također pozivati na izjave pjesnika i filozofa i na mnoge analogije u prirodi. A tko je mogao sve stvoriti iz ničesa, zar ne će moći istotako lako obnoviti, što je nekoć bilo i propalo? (c. 31—35)

Onamo od 36. poglavlja govornik sve toplije i zanosnije govori o sreći, što je kršćanima podaje prava spoznaja Božja i nada u vječni život kraj svega siromaštva, odricanja i progonstva njihova. Čujmo dakle ovdje samoga Oktavija gdje govori:

36. »I nitko neka se ne tješi sudbinom niti njom opravdava udesa svojega! Neka ima — uznimo — suđena sreća; ali je opet duh slobodan, i zato se sudi djelo čovječje, a ne položaj njegov. Ta što je sudbina (*fatum*) nego ono, što Bog dosudi (*fatus est*) svakome od nas?¹³ On može unaprijed znati stvorenje, zato prema zaslugama i svojstvima svakomu pojedincu određuje i udes. Stoga nas ne stiže udarac (sa zvijezde) kod poroda, nego se kazni (zlobni) pravac duha. Ali to je, makar bilo i malo, dosta zasad o sudbini, jer kani¹ mo o njoj drugdje opširnije i potpunije raspravljati.

Uostalom što se nas većina zove sirotinjom, nije sramota, nego naša di-ka, jer kako duša s raskošja slabi tako jača s trijezna života. Ali opet, kako može tko biti siromah, kad ne treba ništa, kad ne gramzi za tuđim, a u očima je Božjim bogat? Veći je siromah onaj, koji ima mnogo, a sve više žudi. Ipak ću kazati, kako mislim: Nitko ne može biti onako siromašan, kako se rodio. Ptice žive bez baštine; iz dana u dan se hrani živina, pa je ipak to stvoreno za nas, a sve to imamo, ako to ne žudimo (kao isključivo svoje vlasništvo). Stoga kaošto je putnik na cesti to sretniji, što je lakši, tako je blaženiji na ovom putu života onaj, koga siromaštvo čini lakim te ne uzdiše pod bremenom bogatstva. I opet, da to držimo za korisno, tražili bismo blago od Boga. Svako bi nam nešto mogao udijeliti Onaj, čije je sve. No mi volimo prezirati blago nego ga nagomilavati. Većma želimo nedužnost, većma tražimo strpljivost, volimo biti dobri nego rasipni.

A što osjećamo tjelesne mane ljudske i trpimo s njih, to nije kazna nego borba. Jer jakost raste sa slabošću, a nevolja je češće škola kreposti; naj-zad sila i duha i tijela omlitavi bez vježbe i truda. Tako je svim junacima va-šim, što ih kao uzor hvalite, iz bijede procvala slava. I nama može Bog prite-ći u pomoć i ne prezire nas. Ta on je vladar svemu i ljubi svoje. Ali u nevo-ljama svakoga prokušava i ispituje; u pogibeljima ogleđa pojedinčevu čud, do

¹³ »Quid enim aliud est *fatum* quam quod de unoquoque nostrum Deus *fatus est?*« (36, 2)

MNCIJE FELKS NJEGOV OKTAVIJE«

posljednjeg časa iskušava volju čovječju siguran, da mu ništa ne može propasti. Kao što se dakle zlato kuša u vatri, tako mi u opasnosti.

37. Kako je to krasan prizor za Boga, kad se kršćanin s bolom sukobi, kad dočeka prijetnje, smrtnu osudu i muke, kad s rugom prezre buku na stratištu i stravu od krvnika; kad stijeg svoje slobode visoko diže pred kraljevima i knezovima, a ponikne samo pred Bogom, čiji je, kad se kao pobjednik u slavlju smije sucu, koji je protiv njega izrekao osudu! Ta pobjednik je, koji je izvojštio, za što je vojevao. Koji vojnik zapovjedniku na očigled ne izlaže smionije svoju grud? Nitko naime ne dobije vijenca, dok ga ne zasluži. Ali opet, (ljudski) zapovjednik ne daje, što nema; ne može produljiti života, može samo počastiti junaštvo. No vojnik Božji ni u bolu nije zapušten, niti mu je sa smrću kraj. Tako kršćanin može biti bijedan na oko, uistinu ne može. Vi sami stradaoće kujete u zvijezde, na primjer Mucija Scevolu . . . A koliki su naši dali, da im se prži, pače i spali nesamo desnica nego i čitavo tijelo, a da oni pisluli nisu. Štoviše, do njih je stajalo, hoće li se izbaviti. Zar da te junake poredim s Mucijem ili Akvilejem ili Regulom? Dječaci i djevojčice naše sa zanosom trpe bol, smiju se križu i mučilima, zvjeradi i svim strašilima smrtne kazne. A ne vidite, vi jadni, da nema nikoga, koji bi htio ili bez razloga na se navaliti kaznu ili bi mogao mukama odoljeti bez Boga?

Ali valjda vas zasljepljuje, što neznabošci plivaju u bogatstvu, u časti, u moći se bane. Jadnici! Dižu se visoko, da padnu duboko. Oni se naime tove kao stoka za žrtveno klanje, kite se vijencem kao žrtve prije smrtne kazne: neki se dižu na prijesto carski ili kneževski, da duhovi krajnje razuzdanosti, (t. j. pretorijanci) mogu po slobodnoj volji svojoj trgovati častima. Može li naime bez spoznanja Božjega biti prave sreće, dok je smrti? Ta se sreća, nalik na san, izmakne prije, nego je uhvatiš. Kralj si? Ali se svejedno bojiš, kao što se tebe boje. Pa makar te pratila silna pratnja, u čas pogibelji ostaješ sam samcat. Bogat si? Ali sreći vjeruješ u zao čas, a kratki se put života velikom prtljagom ne olakšava nego oteščava. Ponosiš se šibama (liktora) i skrletom? Sjati u skrletu, a prljav biti u duši, to je pusta opsjena ljudska i prazno štovanje časti. Plemstvom si odlikovan? Hvališ svoje roditelje? Ali opet se svi jednako rađamo, samo se razlikujemo krepošću.

Mi dakle, koji se prosuđujemo po svom moralnom i stidljivom vladanju, s pravom se uzdržavamo od vaših neurednih naslada, povorka i predstava, jer znamo za njihovo sakralno podrijetlo i zabacujemo pogubnu zamamljivost njihovu. Jer tko se ne bi zgražao nad međusobnim mahnitim svadama naroda? ili nad zanatskim ubijanjem ljudi u gladijatorskim igrama? I u kazališnim predstavama nema manje mahnitosti, a sramota im se to većma zavlaci. . .

38. A što zaziremo od preostalih žrtvenih zalogaja i gutljaja, to nije priznanje skrupuloznog straha, nego svjedočanstvo prave slobode. Jer iako se sve, što se rađa, kao nepovrijeđeni dar Božji ne može iskvariti (u sebi) nikakvom porabom, mi se ipak od toga uzdržavamo, da ne bi tko mislio, da priznajemo krive bogove ili da se stidimo svoje vjere. A tko bi posumnjao, da mi ljubimo proljetno cvijeće? Ta beremo proljetnu ružu i lijer i svaki cvijet miđ boje te draga mirisa. Mi ga, ako nije vezano, sipamo, a meke vijence mečemo oko vrata. A što glave ne vjenčamo, to oprostite, jer smo vikli nosom srkati krasni miris sa cvijeća, a ne sisati ga zatiljkom ni kosom. Oprostite također, što mrtvih ne kitimo vijencima. Ja vam se još više čudim, zašto preminulomu

podajete zublju, ako osjeća, a zašto vijenac, ako ne osjeća. Ta ako je sretan, »e treba toga; ako je nesretan, ne veseli ga cvijeće. Mi pak spremamo ukop s onim mirom, s kojim živimo, i ne pletemo vijence, koji će svenuti, nego od Boga očekujemo živi vijenac od cvijeća vječnoga. Mirni, čedni, sigurni radi dobrote našega Boga, budimo u sebi nadu u buduće blaženstvo vjerom u nazočno veličanstvo njegovo. Tako uskrsujerno blaženi i već sada (blaženi) živimo u kontemplaciji drugoga svijeta . . .

Mi ne pokazujemo plaštem svoju mudrost nego je nosimo u duši. Ne govorimo uzvišeno nego živimo. Hvalimo se, da smo postigli, što su oni (filozofi) svim marom tražili; ali nisu mogli naći. Zašto smo nezahvalni? Zašto se mrzimo,¹¹ ako je istina o Božanstvu sazrela u vrijeme našega vijeka? Uživajmo dobro svoje i udarimo srednjim putem (t. j. između višeboštva i hezboštva), putem prave istine. Neka se (pogansko) praznovjerje obuzda, bezboštvo ukine, prava vjera očuva!«

Iza ove rječite i potresne peroracije Oktavijeve Marko Miucije Feliks u nekoliko riječi ističe silni utisak njegove besjede »a oba slušaoca:

39. »Oktavije svrši. Mi smo neko vrijeme mukom mučali i zapanjeni piljili. Što se mene tiče, ja se snebih od silna čuda, jer je Oktavije ono, što se lakše osjeća nego govori, razlozima i primjerima i potvrdama iz štiva opremio, i jer je zlobnike onim istim oružjem filozofskim, kojim se oružaju, pobio i pokazao također istinu neiramo zgodno nego i prijatno.

40. To sam u sebi tiho promozgao. U to Cecilije hrupi:

— Ja Oktaviju svojemu, ali i sebi čestitam i ne čekam presude. Pobijedismo, tako je, pa makar i ja ne zaslužio, prisvajam sebi pobjedu. Jer kao što cm pobijedi mene, tako ja slavim slavlje nad svojom zabludom. Stoga, što se tiče jezgre rasprave, priznajem Providnost, u pitanju o Bogu uzmi čem i jedne sam misli s vama o poštenju sljedbe — sada već naše. Još je sada ipak nešto u pozadini; ne smeta doduše istini, ali je za savršenu uputu potrebno. Pa kako se sunce već naginje zapadu, to ćemo sutra lakše pretesti, jer smo uglavnom složni.

— A ja se, rekoh, radujem još više za sve nas, što je Oktavije i za me pobijedio, jer sam se riješio mrska posla, suda. Ali opet ne mogu zasluge njegove dosta riječima nahvaliti. Svjedočanstvo čovjeka, i to jednoga, jest slabo. No on ima izvanredan dar Božji, kojim nadahnut progovori, a poduprt nadvlada.

Na to odosmo veselo i zadovoljno: Cecilije, jer uzvjerova; Oki a vij s, 1 er pobijedi; a ja, jer onaj uzvjerova, a ovaj pobijedi.«

I. P. Bock D. I.

¹⁴ Pisac ističe blagodat kršćanstva kao dobro samih suvremenih pogaaa, koji bi se njemu morali veseliti kao »svojemu dobru«.